

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ № 1-2 (26-27) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 94(47+57):32.001

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ա. Գ. ՄԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության ԿՀԴՊ ԳՎ, Երևան, Նալբանդյան 130

e-mail: arman.g.sargsyan@mail.ru

Հոդվածում փորձ է արված ապացուցելու, որ Խորհրդային Հայաստանի քաղաքական համակարգի ամբողջատիրական լինելու հանգամանքն ամեննին չի ենթադրում, որ նրանում առհասարակ բացառված են եղել ժողովրդավարական տարրերը: Այդ քաղաքական համակարգը, որը ԽՍՀՄ նույն համակարգի փոքր տարբերակն էր, ամբողջովին մերժում էր քաղաքական այլախոհությունը և մարդկանց ազատ խոսքի իրավունքը, բայց խրախուսում էր իրավունքների այն տարատեսակները, որոնք կապված էին սոցիալական ապահովության, մարդու նյութական կացության բարելավման և հավասար կեցության հասնելու ձգտումների հետ:

***Բանալի բառեր.** ՀԽՍՀ, քաղաքական համակարգ, Սահմանադրություն, քաղաքական այլախոհություն, ժողովրդավարություն, տոտալիտարիզմ, այլընտրանքային գաղափարախոսություն, տնտեսական համակարգ, քաղաքական իրավունքներ, սահմանադրական ամրագրումներ:*

Ներկայացված է խմբագրություն 10.11.2015 թ.

Հայաստանի առաջին հանրապետությունը կարողացավ գոյատևել շուրջ երկու տարի: Ժամանակաշրջան, որը լի էր մաքառումներով. պետականաշինություն, ներքին և արտաքին թշնամու դեմ պայքար, սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակից դուրս գալու փորձեր և այլն: Արդյունքում, չկարողանալով դիմակայել մարտահրավերներին, 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ի Երևանյան համաձայնագրով այն խորհրդայնացավ [1]: Այնուհետև 1921 թ. փետրվարի 18-ին բռնկված Փետրվարյան ապստամբության պարտությունից հետո, երբ ողջ Հայաստանում կրկին հաստատվեցին խորհրդային կարգեր, մինչև 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ը հայ ժողովուրդն ապրեց մի հասարակարգում, որի

դրական և բացասական կողմերը ցայսօր լուրջ հաշվեկշռի չեն ենթարկվել: Ուզենք, թե չուզենք՝ այդ 70 տարիները մեր ժողովրդի պատմության անբաղդատելի մասն են կազմում, և սխալ են բոլոր նրանք, ովքեր ծայրահեղ բացասաբար են տրամադրված այդ հանրապետության գոյության նկատմամբ, չեն ուզում այդ կիսանկախ պետության քաղաքական համակարգի ամբողջատիրական լինելու հանգամանքի կողքին նկատել նաև այն ժողովրդավարական տարրերը, որոնք առկա էին նրանում և որոնք, բացառությամբ քաղաքական ոլորտից, իշխում էին մարդու իրավունքների մյուս բնագավառների վրա:

Ճշմարիտ է, որ խորհրդային համակարգում ամեն ինչ թելադրվում էր վերևից, պլանավորվում էին ոչ միայն տնտեսական, այլև մշակութային, առողջապահական, գիտական և այլ զարգացման ոլորտները [3], բայց պատմական ճշմարտության առջև մեղք կգործենք, եթե պնդենք, որ այդ քաղաքական համակարգն ամբողջովին գերծ էր ժողովրդավարական տարրերից: Բացի այդ, կարծում ենք, որ ժողովրդավարությունն հասկացությունն ունեցել է և ունի տարբեր ընկալումներ: Այդ ընկալումները կարելի է ներկայացնել հետևյալ տարաբաժանումներով:

Առաջին. ժողովրդավարություն, ուր կարևորվում են մարդու ազատ խոսքի, ցույցերի, երթերի, ընտրելու և ընտրվելու իրավունքները: Սա ենթադրում է մի քաղաքական համակարգ, ուր մերժելի չէ քաղաքական այլախոհությունը:

Երկրորդ. ժողովրդավարություն, ուր առկա է մեկ քաղաքական կազմակերպության կամ ուժի գերակայությունը մյուսների հանդեպ, և դրանք հանդուրժելի են այնքանով, որքանով վտանգ չեն սպառնում այդ ուժին, որը նշանակում է քաղաքական այլախոհության մերժում, եթե այդ ուժերը դնում են իշխանության հասնելու խնդիր: Ուրեմն, այստեղ կարող է խոսք գնալ մասնակի ժողովրդավարության մասին:

Երրորդ. ժողովրդավարություն, որը վերաբերում է այնպիսի քաղաքական համակարգերին, որոնցում այլընտրանքային քաղաքական գաղափարախոսությունների մերժելիությունը չի ենթադրում առհասարակ ժխտողականություն ժողովրդավարական արժեքների նկատմամբ:

Խորհրդային Միության և, բնականաբար, նաև Խորհրդային Հայաստանի քաղաքական համակարգի համար բնորոշիչ կարելի է համարել այս երրորդ ձևակերպումը: **Խորհրդային քաղաքական համակարգը տոտալիտար էր քաղաքական այլախոհության նկատմամբ ունեցած անվերապահորեն ժխտողական վերաբերմունքի տեսանկյունից: Բայց դրանով հանդերձ՝ մարդու սոցիալական պաշտպանվածության տեսանկյունից սահմանադրական ամրագրումները լիովին կիրառելի էին:**

Խորհրդային համակարգի փլուզումից անցել են երկու տասնյակից ավելի տարիներ, նրա բռնատիրական որակավորումները տարածվել են բոլոր բնագավառների վրա, բայց **քաղաքագիտության այբուբենը պահանջում է քաղաքական համակարգերի բնորոշման լիարժեքություն և ոչ թե միայն քաղաքական ընդդիմության ժխտողականությամբ քաղաքական համակարգերի տարատեսակների բնորոշում:**

Խորհրդային Հայաստանն ունեցել է երեք Սահմանադրություն, որոնցից առաջինն ընդունվել է 1922 թ.-ին [4], երկրորդը՝ 1937 թ.-ին [5] և երրորդը՝ 1978 թ.-ին [6]: Հասկանալի է, որ դրանք Խորհրդային Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ Սահմանադրությունների կրկնօրինակներն էին՝ մի փոքր տեղայնացված: Ուրեմն դրանց գնահատականը համարժեք է ԽՍՀՄ Սահմանադրությունների գնահատմանը: **Սահմանադրությունը պետության քաղաքական համակարգի հիմքն է, բայց այնտեղ տեսականորեն մատնանշվածը հաճախ ուղիղ համեմատական չէ գործնականում նրա կիրառմանը:** Սա վերաբերում է Խորհրդային

Հայաստանի քաղաքական համակարգին: Փորձենք իրարից զատել տեսականն ու իրականը:

Խորհրդային Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական հիմքերի սահմանադրական որակավորումների քննությունից պարզ է դառնում, թե մարդկանց որ իրավունքներն էին միայն տեսականորեն ամրագրված և որոնք տեսականորեն ամրագրված լինելով՝ չէին անտեսվում և կիրառվում էին գործնականում:

Այսպես, ԽՍՀՄ և ՀԽՍՀ Սահմանադրություններով խորհրդային համակարգի կամ հասարակարգի քաղաքական հիմքը կազմում էին աշխատավորների դեպուտատների խորհուրդները: Դրանք ձևավորվում էին ընտրությունների արդյունքում, իսկ բարձրագույն քաղաքական մարմինը սովետների համագումարն էր, որն ընտրում էր Կենտգործկոմ, որը համագումարների միջև ընկած ժամանակահատվածում հանդիսանում էր իշխանության օրենսդիր, գործադիր մարմինը և որը հաշվետու էր համագումարին: Հետագայում Կենտգործկոմը կոչվեց Գերագույն խորհուրդ: Այն ընտրում էր նախագահություն, կազմում էր կառավարություն, որը նախ կոչվում էր ժողկոմխորհուրդ, իսկ հետո՝ Մինիստրների խորհուրդ:

Սահմանադրություններում այս մասին ընթերցելով այն տպավորությունը կարելի է կազմել, որ գոյություն ունեւ օրենսդիր և գործադիր իշխանության ձևավորման միանգամայն ժողովրդավարական համակարգ: Մինչդեռ իրականում օրենսդիր մարմնի ընտրությունները լրիվ կախյալ էին իշխող կուսակցությունից՝ ԽՄԿԿ-ից, իսկ Հայաստանի պարագայում՝ ՀԿԿ-ից: Ստացվում է, որ ընտրությունները կրում էին ձևական բնույթ, և օրենսդիր մարմնի անդամները նախապես մատնանշվում էին կամ նրանց ընտրելը պարտադրվում էր: Փաստորեն քաղաքական իշխանությունը նշանակովի էր, իսկ օրենսդիր մարմինը՝ ձևական, քանզի ամեն ինչ որոշում էր իշխող կուսակցությունը, որի այլընտրանքը չկար: Ընդհանրացնող եզրակացությունը մեկն է՝ **քաղաքական իշխանությունների ձևավորման գործընթացը ՀԽՍՀ-ում բնորոշ էր տոտալիտար վարչակարգերին, և այս առումով նրա քաղաքական համակարգը տոտալիտար էր կամ ամբողջատիրական:**

Այնուամենայնիվ, այս համակարգի մասին լիարժեք ճշմարտությունը որոնելու ճանապարհին անհնար է չգտնել ժողովրդավարական տարրեր ընտրություններով օրենսդիր մարմինների ձևավորման ընթացքում: Կոմկուսը նախապես ճշտած ցուցակներում տեղ էր հատկացնում նաև աշխատավոր դասակարգին, որի ներկայացուցիչները գրեթե միշտ առկա էին օրենսդիր բարձրագույն մարմիններում: Հարկավ, ճիշտ են այն պնդումները, որ նրանց

ներկայությունը ձևական բնույթ էր կրում, բայց նման հարցադրման դեպքում չպետք է մոռանալ, որ առհասարակ ձևական բնույթ էր կրում օրենսդիր մարմնի առկայությունը, որը կուսակցական մարմինների որոշումների հաստատողն էր միայն:

Վերջնական եզրակացությունն այս մասով հետևյալն է՝ Խորհրդային Հայաստանի բարձրագույն քաղաքական մարմինը կոմունիստական կուսակցությունն էր, և իրականում Խորհրդային պետության քաղաքական հիմքը՝ ոչ թե աշխատավորների դեպուտատների սովետներն էին, այլ՝ կուսակցության կենտրոնական մարմինը կամ կենտկոմը: Ասվածը նաև նշանակում է, որ **այս հանգամանքում չէին կարող սոսկ տեսական բնույթ չկրել սահմանադրական ձևակերպումներն ազատ խոսքի, ցույցերի, երթերի և այլ քաղաքական իրավունքների վերաբերյալ:**

ՀԽՍՀ նման քաղաքական համակարգը ենթադրում էր, որ տնտեսական համակարգի էությունն ամբողջովին կախյալ էր լինելու նրանից: Իրոք, տնտեսական քաղաքականությունը նույնպես պլանավորվում էր վերևից, իսկ երկրի տնտեսական հիմքը սահմանադրությունների համաձայն՝ համարվում էր արտադրության միջոցների համաժողովրդական սեփականությունը: Իրոք այսպես էր, քանի որ դասագրքային ճշմարտություն է, որ ԽՍՀՄ-ում և, բնականաբար, նաև ՀԽՍՀ-ում բացառվում էր մասնավոր սեփականատիրական գործունեությունը [7]: Այսինքն՝ ազատ շուկայական հարաբերություններ չէին գործում, արտադրատեղանակները, արտադրատեսակները, արտադրանքի չափերը և գները նախապես պլանավորված էին և վերևից թելադրված [8]:

Կարելի է համարել, որ Խորհրդային տնտեսական համակարգի գլխավոր թերությունը միջին կամ մանր սեփականատիրական գործունեության առհասարակ բացառումն էր: **Բայց չի կարելի անտեսել, որ Խորհրդային բռնատիրական համակարգի մատնանշած տնտեսական քաղաքականությունը միտված էր սոցիալական պետության ձևավորմանը:** Այստեղից էլ՝ տնտեսական քաղաքականության մեջ ժողովրդի սոցիալական դրության բարելավմանը նպատակաուղղված ջանքերը բավականին գերակշռող էին: Ստացվում է, որ կառավարման բռնատիրական էության պայմաններում ժողովրդի տնտեսական և նյութական հավասարության, ինչպես նաև բաշխման մեխանիզմի արդարության հասնելու պետական ջանքերի նկատմամբ ժխտողական վերաբերմունքը քաղաքագիտական խղճի դեմ մեղանշել կլինի:

Եվ վերջապես, անհրաժեշտ ենք համարում մատնանշել, որ եթե քաղաքական այլախոհության նկատմամբ վերաբերմունքի առումով տոտալիտարիզմն առկա էր, և այլընտրանքային քաղաքական դիրքորոշումները ոչ միայն անթույլատրելի, այլև խիստ դատապարտելի էին, ապա՝ մարդու աշխատանքի, հանգստի, անվճար կրթության և բուժման առումներով սահմանադրական ամրագրումները լրիվ բնորոշ էին սոցիալական և ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերին:

Վերջնական եզրակացությունները հետևյալն են.

Առաջին. Խորհրդային համակարգի ամբողջատիրական լինելու հանգամանքն ամեննին չի ենթադրում, որ նրանում առհասարակ բացառված էին ժողովրդավարական տարրերը:

Երկրորդ. այդ քաղաքական համակարգն ամբողջությամբ մերժում էր այլընտրանքային քաղաքական գաղափարախոսությունները և մարդկանց ազատ խոսքի իրավունքը, բայց խրախուսում էր իրավունքների այն տարատեսակները, որոնք կապված էին սոցիալական ապահովության, մարդու նյութական կացության բարելավման և հավասար կեցության հասնելու ձգտումների հետ:

Այլ հարց է, որ տարբեր պատճառներով այդ ձգտումները հնարավոր չեղավ լիարժեքորեն կյանքի կոչել, սակայն այս հոդվածի շրջանակներում դրանց վերլուծությունը մեր բուն նպատակը չէ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 533-534:
2. Հայոց պատմություն (Խմբ. խորհուրդ՝ Վ. Բարխուդարյան), հ. 4, գիրք I, Երևան, Զանգակ 97, 2010, էջ 443:
3. Հայոց պատմություն (Խմբ. խորհուրդ՝ Վ. Բարխուդարյան), հ. 4, գիրք I, Երևան, Զանգակ 97, 2010, էջ 503:
4. Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական մեծ ռևոլյուցիան և սովետական իշխանության հաղթանակը Հայաստանում (Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), Երևան, 1960, էջ 566 - 578:
5. Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության Սահմանադրությունը: (Հիմնական որենքը), Յերևան, Հայկուսհրատ, 1937, 111 էջ:
6. Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության Սահմանադրությունը /հիմնական օրենք/, Երևան, 1978, 120 էջ:
7. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., հ. 7, Երևան, 1967, էջ 378:

8. Խորհրդային Հայաստան, ժողովածու, 1920 – 1925 թթ. Երևան, 1925, էջ 105:

РЕЗЮМЕ

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ АРМЯНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А. Г. САРГСЯН

В статье предпринята попытка доказать, что тоталитарный характер политической системы Советской Армении ни коим образом не предполагает отсутствие демократических начал. Эта политическая система, будучи моделью той же политической системы СССР, полностью исключала политическое инакомыслие и право на свободу слова, но поощряла те разновидности права, которые относились к социальному обеспечению, улучшению материального благосостояния людей и стремлению достичь социального равенства.

SUMMARY

ABOUT SOME PECULIARITIES OF THE POLITICAL SYSTEM OF ARMENIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

A.G. SARGSYAN

In the article an attempt has been made to prove that totalitarian nature of the political system of Soviet Armenia does not suppose the absence of democratic elements. This political system, being a small model of the same political system of the USSR, completely denied political nonconformity and the right of the freedom of speech, but supported the rights connected with social support, improvement of the material welfare of people and their pursuit to achieve social equality.